

СОЦІАЛЬНИЙ ПОРТРЕТ ЧЕКІСТІВ першої половини 1920-х років (на матеріалах харківської ЧК – ДПУ)

У статті аналізується соціальний портрет харківських чекістів початкового періоду НЕПу. Вивчається соціальний, національний склад, а також освітній рівень співробітників ХГЧК – Харківського відділу ДПУ. Спростовується радянський пропагандистський міф про пролетарську основу радянської служби безпеки в роки революції та НЕПу.

Ключові слова: ЧК, ДПУ, НЕП, соціальний портрет.

Вивчення органів державної безпеки, їх кадрового потенціалу та персоналій чекістів має неабияке значення, оскільки дозволяє дослідити «людську базу» радянських спецслужб доби раннього тоталітаризму в Україні та спростувати деякі з численних міфів радянської доби про цих «лицарів революції». Хронологічні рамки статті 1921 р. – рік переходу країни до нової економічної політики, останній рік існування надзвичайної комісії.

Актуальність вивчення саме цього періоду зумовлена тим, що такі дослідники як А. Зинухов, С. Труш, В. Золотарьов, В. Семененко звертали увагу переважно на функціонування центрального апарату ВУЧК-ДПУ, персоналії «першого плану» – керівних діячів органів держбезпеки республіки, тоді як регіональні особливості складу і персоналії місцевих кадрів ЧК-ДПУ досліджені явно недостатньо, здебільшого фрагментарно. Зокрема це стосується і тогочасної столиці УСРР – Харкова і губернії.

Слід відмітити, що в різний час діяльність окремих персоналій чекістів Харківщини перебувала в полі зору українських дослідників [1-5], але роботи, де було б систематично проаналізовано соціальний портрет харківських чекістів так і не з'явилися дотепер.

Автор статті ставить за мету на основі джерел та літератури проаналізувати кадровий склад Харківської губернської надзвичайної комісії (ХГЧК) та відтворити соціальний портрет харківських чекістів. В процесі роботи над обраною темою було використано не лише опубліковані мемуари [6], збірки джерел [7], але й значну кількість інформаційно насичених архівних документів, більшість з яких уперше залучається до наукового обігу. Це звіти ХГЧК, партійні характеристики чекістів, інформаційні матеріали і т. д. [8-12].

Певні уявлення про соціальний портрет співробітників Харківської губернської ЧК початку НЕПу дають матеріали Харківського обласного державного архіву. За станом на 1 листопада 1921 р. кількість співробітників ХГЧК становила 1011 чол., з яких на 909 чол. (тобто на 90 %) є дані щодо їх національної, партійної та соціальної приналежності. Національний склад цього чекістського органу був таким: 539 чол. (або 59,3 %) становили росіяни («великороси» мовою оригіналу), 181 чол. (або 19,9 %) – євреї, 76 чол. (або 8,3 %) – українці, 68 (або 7,5 %) – латиші, 17 чол. (1,9 %) поляки, 5 чол. (0,55 %) – литовці, 4 чол. (0,4 %) німців, 2 греків (0,2 %), 2 вірменів (0,2 %), 2 англійців (0,2 %), естонців 2 (0,2 %), 1 (0,1 %) фін та

10 (або 1,1 %) представників інших етнонаціональних груп [8, арк. 76-77]. Отже, переважну кількість чекістського корпусу Харківської губернії склали росіяни – майже 3/5 усього особового складу, євреї становили майже 1/5, а українці – лише 1/12. Латиші, поляки, естонці, литовці та фіни становили понад 1/10 усього особового складу ХГЧК. Такий національний склад губернської надзвичайної комісії був наслідком певної кадрової політики центру в Україні, коли навесні 1920 р. у Москві були сформовані та направлені на місця основні кадри для надзвичайних комісій Харкова, Полтави, Катеринослава, Одеси, Донбасу. Влітку 1920 р. в розпорядження Ф. Дзержинського, що перебував тоді в Україні, було направлено з РРФСР ще понад 1400 співробітників ВЧК [13, с. 204-205]. Звідси і такий високий відсоток росіян та занадто скромний відсоток українців у складі столичної губ чека, попри всі заяви того ж Ф. Дзержинського, що «величезною завадою у боротьбі є відсутність чекістів – українців» [14, с. 333].

За своїм соціальним походженням: до революції 1917 р. 363 чол. були робітниками (39,9 %), 76 чол. – землеробами (8,3 %), 281 чол. – службовцями (30,9 %), 143 чол. – відносилися до групи вільних професій (15,7 %), нарешті 46 чол. навчалися у різних навчальних закладах (5 %) [8, арк. 77]. Отже, лише менше 2/5 були до революції пролетарями, тоді як майже 1/3 – службовцями та майже 1/6 особами вільних професій та учнями. Тобто в «каральному органі» диктатури пролетаріату власне колишні представники пролетаріату становили меншість. Серед співробітників Харківської ЧК не було жодного дореволюційного чиновника, офіцера царської армії або купця. Лише двоє колишніх дворян, одна особа духовного звання та один виходець з числа почесних громадян були співробітниками цього органу у Харкові [8, арк. 77].

Вельми цікаві дані свідчать про освітній рівень тогочасного харківських чекістів. Лише 26 співробітників (біля 3 %) мали

вищу освіту. Середню освіту мали 283 чол. (31,1 %), початкову 455 (50 %), т. зв. домашню 117 чол. (12,9 %), нарешті 48 чекістів (5,2 %) були неписьменними.

Низький освітній рівень чекістів не дозволяв їм повноцінно виконувати свої професійні обов'язки. Як повідомляв керівнику Харківського губвиконкому голова ХГЧК І. Радін основним гальмом в роботі одного з підрозділів надзвичайки «є політична нерозвинутість та нездатність для роботи в партійно-політичних угрупованнях наявних у групі таємних співробітників та повідомлювачів...» [9, арк. 156].

Але великими здобутками на ниві освіти не могли похизуватися і керівники Харківської ЧК-ГПУ. Лише 7,5 % з них здобули вищу освіту. Але більшість – 51,9 % мали початкову освіту, 11,1 % – незакінчену початкову освіту, 18,5 % – середню, а деякі (Я. Лившиць та ін.) і зовсім ніде не навчалися [3, с. 118]. Такий загалом низький рівень освіти у столичних чекістів не міг сприяти розвитку професіоналізму чекістських кадрів, особливо за обставин переходу країни від стану громадянської війни до мирного розвитку в умовах НЕПу та припинення (але не повного) масового терору проти політичних противників більшовизму. Як зазначав у цей час сам Ф. Дзержинський «чекістської сміливості та революційного духу для роботи в органах ДПУ вже було недостатньо, потрібні були вишкіл та знання справи». При цьому в країні фактично не існувало спеціального навчального закладу, окрім школи прикордонників, де б відбувалася належна підготовка чекістських кадрів [15, с. 212-213]. Серед чекістів ХГЧК 33,7 % володіли (хоча й неясно якою мірою – вільно чи ні) іноземними мовами – європейськими та східними [8, арк. 77]. Це пояснюється як національним складом кадрів ХГЧК, так і тими дуже серйозними вимогами дореволюційних навчальних закладів, особливо вищих та середніх, щодо мовної підготовки своїх випускників.

Вельми цікаво зазначити, що в цей час у лавах харківських чекістів лише 29,6 % були

членами більшовицької партії РКП(б) та комсомолу [8, арк. 76]. Переважна більшість (понад 70 %) співробітників столичної ЧК були позапартійними. Серед тих, хто вступив до РКП(б) у 1920-ті рр. було й чимало таких осіб що вже «встигли» побути в лавах інших політичних партій – лівих есерів, Бунду, Української комуністичної партії та ін. Фактично в ХГЧК (як і в ВУЧК) був представлений весь лівий спектр політичних партій.

Так, наприклад, уповноважений Красков Й. М., що з 1922 р. служив у ДПУ, у 1917 – 1920 рр. був членом союзу есерів – макси-малістів і лише з 1920 р. став членом КП(б)У. Інший співробітник, що служив помічником уповноваженого ДПУ, Шепетін А. М., у 1917 – 1919 рр. перебував у Бунді і тільки з 1919 р. був прийнятий до КП(б)У [10, арк. 17]. Начальник одного з відділень ДПУ – Даниленко – Карін С. Т., до свого членства у КП(б)У, перебував з 1920 р. у партії боротьбистів (Українська комуністична партія (боротьбистів)) [10, арк. 17]. Ще один чекіст (з 1921 р.) Аглицький Б. Я. (помічник уповноваженого ДПУ) був у 1917-1919 рр. членом партії лівих есерів, а потім перебував в Українській партії лівих есерів (борбистів) і лише з травня 1920 р. став членом КП(б)У [10, арк. 54]. Чекіст (з 1921 р.) Письменний Я. В. у 1917 р. був сіоністом, а після цього перейшов до КП(б)У, щоправда, у 1921 р. його виключили з КП(б)У «як чужий елемент», але потім знову прийняли до комуністичної партії [10, арк. 18]. Службовець ЧК – ДПУ Сметкін С. З. у 1904-1907 рр. був членом терористичної групи партії есерів, а з 1922 р. – в лавах КП(б)У [10, арк. 65].

Але не лише рядові чекісти перебували до своєї служби в ЧК в різних політичних партіях. Керівники Харківської ЧК – ДПУ теж не завжди були «твердолобими» більшовиками. За даними дослідника В. Золотарьова 7 чол. (з 27), що в 1919-1941 рр. очолювали цю структуру, до свого вступу у ВКП(б) встигли побувати в лавах інших партій: 3 з них (Я. А. Лившиць, П. С. Муля-

вко, С. І. Покко) були есерами, 3 (Й. М. Блат, З. Б. Кацнельсон, М. М. Тимофеев) – меншовиками, 1 (С. С. Шварц) – бундівцем [3, с. 119].

Слід зазначити, що самий факт перебування чекістів (особливо керівного складу цього відомства) до вступу в ВКП(б) в інших партіях, що згодом були об'явлені «антирадянськими», мав для долі багатьох працівників органів держбезпеки трагічні наслідки, але не в 1920-ті відносно ліберальні роки, а пізніше – під час великого сталінського терору і «чистки кадрів» другої половини 1930-х років.

На початку непу в харківській губернській чека лише 10 чол. (або 1,1 %) з 909 осіб починали службу в органах ВУЧК з моменту її створення в Україні (грудень 1918 р.), 3,1 % (28 чол.) поступили на службу в 1919 р., 31,9 % (290 чол.) у 1920 р., 63,9 % (581 чол.) у 1921 р. [8, арк. 76].

Як бачимо з наведених даних переважна більшість кадрів прийшла (або перейшла з інших регіонів) служити в столичну службу безпеки вже за умов непу. Серед тих, хто у цей час продовжував служити у харківській чека і сумнозвісний Степан Опанасович Саенко – особа, відома своєю надзвичайною жорстокістю, саме ім'я якої довгий час наводило жах на харків'ян і не лише на них. Ось деякі біографічні подробиці його життя. 1886 р. народження, з Полтави, з сім'ї робітника, столяр по професії. Самостійне життя почав з 1892 р. у Харкові. У 1915 р. був заарештований за звинуваченням у дезертирстві та був відправлений на фронт на передову. На початку 1917 р. він самовільно залишив діючу армію. У березні став членом партії більшовиків та розпочав згідно завдання місцевої партійної організації створення Червоної Армії і командував загоном червоногвардійців у жовтневі дні 1917 р. Потім у 1917-1923 рр. служив ад'ютантом м. Харкова та Луганська, був уповноваженим ЦК більшовицької партії із постачання підпільних більшовицьких організацій зброєю, нелегальною літературою та грошима. Служив комендантом концтабору

ЧК, командиром загону особливого призначення з боротьби з контрреволюцією. Інспектором воєнізованої охорони залізниці [11, арк. 45]. Слід відмітити, що доля берегла цю людину. За період громадянської війни С. О. Саєнко був 7 разів поранений та один раз важко контужений, але залишився живий [12, арк. 63]. «За активну та енергійну боротьбу проти ворогів соціалістичної революції» колегією ДПУ України у 1927 р. він був нагороджений грамотою та іменною зброєю із золотою дешицею [12, арк. 63]. З 1923 р. він на господарській роботі, але не припинив свого таємного співробітництва з ДПУ, з його повідомчим відділом. Був завідувачем орендного відділу губраднаргоспу, директором (з 1924 до 1933 р.) різних державних промислових підприємств Харкова, працював спочатку заступником, а з 1938 р. і до вересня 1941 р. – головним державним арбітром Харківської області. Саєнко довгий час був депутатом Харківської міської ради і нагороджений високими урядовими нагородами. Помер у серпні 1973 р. у Харкові [12, арк. 63-63 зв.; 11, арк. 45; 1, с. 32]. У Харкові та Сумах С. О. Саєнко ще у 1919 р. прославився нелюдською жорстокістю, знущаннями та жахливими тортурами (що проводив разом зі своїм «асистентом» – матросом Едуардом Вольбедахтом) [16, с. 125-126, 129, 139]. На початку непу С. О. Саєнко в лавах ЧК все ще боровся з кримінальним бандитизмом у Харкові і кримінал «першої столиці» радянської України небезпідставно побоювався цієї людини [1, с. 33].

У 1920-ті роки у Харкові в органах державної безпеки ЧК – ДПУ працював Іван Судаков, що ще у 1919 р. будучи комендантом комендатури Харківської губчека зажив собі сумної слави своїми знущаннями, так званими «заходами з трудового перевищення» над представниками «експлуаторських класів». Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років в умовах дії сталінських надзвичайних методів управління І. Судаков використав свій «багатий досвід» вже як

комендант ДПУ УСРР, безжально розстрілюючи у Харкові учасників так званої повстанської організації «Братерство – Треугольник», що цілковито була вигадана співробітниками ДПУ УСРР [17, с. 53-54].

Ще один керівний чекістський діяч (член колегії ВЧК), чиє ім'я наводило жах (і він сам хизувався цим) [6, с. 191] – О. В. Ейдук, навіть опублікував садистський вірш:

«Нет большей радости, нет лучших музык,

Как хруст ломаемых жизнью и костей.

Вот отчего, когда томятся наши взоры,
И начинает бурно страсть в груди вскипать,
Черкнуть мне хочется на вашем приговоре

Одно бестрепетное: «К стенке!

Расстрелять!» [5, с. 21]

Здійснюючи червоний класовий терор, що нічим не відрізнявся від терору білогвардійців, керівники ЧК всіляко заперечували звірства своїх підлеглих. Так, керівник ВУЧК М. Лацис у своїй брошурі (1920 р.) наголошував: «Але до цієї пори ми не навчилися застосовувати тих звірячих заходів, що застосовують білогвардійці». «Ми – носії майбутнього. Історія за нас. Нам ці жорстокості не потрібні» [18, с. 64-65].

Класова мораль більшовиків означала також кардинальну зміну ставлення до класового супротивника, який в їхніх очах вже перестав бути людиною, перетворюючись на щось інше, таке, що викликало лише огиду.

З огляду на те, що глибокий соціокультурний розрив, який існував в Російській імперії напередодні революції 1917 р. між «модернізованою» меншістю та слабо (або і зовсім) «не модернізованою», тобто абсолютно більшістю суспільства, за рахунок якої власне і відбувалася модернізація країни, при тому що остання «не відчувала людської душі» у представників першої групи, суттєво полегшив здійснення більшовиками політики терору і насильства, використовуючи в якості знаряддя органи ЧК.

Страшною жорстокістю (апогей якої прийдеться на роки «великого терору») запам'ятався чекіст Курпас Костянтин Степанович, що у 1920 р. розпочав свою службу у

ХГЧК як уповноважений. У 1937-1939 рр. будучи заступником начальника дорожньо-транспортного відділу головного управління держбезпеки НКВС Південної залізниці він безжально катував ув'язнених. Іван Багрянний, який заарештований у 1938 р. сидів у в'язниці, писав: «Знаменитий Курпас. Від одного цього імені у залізничників йшов мороз по шкірі. Рафінований садист, безжальний і кровожерний, здоровенний з необмеженою владою... він власноручно мордував в'язнів і хто в нього побував – ніколи того не забуде, якщо вийшов живий». Курпас не приховував своїх методів «роботи» з арештованими. На одній з нарад він прямо заявив присутньому тут прокурору: «Ми били і будемо бити! І у ці справи прокурору Шестакову нічого втручатися!» [2, с. 338-417]. На совісті К. С. Курпаса – багато десятків розстріляних громадян та скалічених доль.

Керівники Харківської губернської ЧК – ДПУ С. Реденс, І. Радін, Іванов та ін. також не відрізнялися, або відрізнялися не в кращий бік, від підлеглих своїм «людинолюбів». Так, за даними голови ХГЧК І. Радіна за один лише 1920 р., коли в країні офіційно не було червоного терору, харківська «надзвичайка» розстріляла 221 чол. та провела 3017 арештів [8, арк. 4, 14]. Саме такий тип «людського матеріалу» був потрібний більшовикам для здійснення політики терору. Ще задовго до 1917 р. В. І. Ленін наголошував: «Партія – не пансіон шляхетних панночок. Інший мерзотник може бути для нас саме тим і корисний, що він мерзотник» [16, с. 178]. В умовах диктатури, яку В. І. Ленін визначив як: «Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, що безпосередньо на насильство спирається» [19, с. 364], – тобто в умовах крайнього насильства, яким є терор, потрібні були слухняні виконавці – провідники політики терору. І такі виконавці, що жорстоко придушували будь-яку опозицію

режиму, знаходилися, як у центрі так і на місцях.

За обставин воєнного комунізму швидкими темпами відбувалася екстремалізація суспільної свідомості та маргіналізація всього постреволюційного соціального простору. Це в умовах громадянської війни надто негативно вплинуло на менталітет різних суспільних верств – особливо пролетарських, напівпролетарських та люмпенпролетарських з числа яких, головним чином, відбувалося рекрутування працівників ЧК – ДПУ. Під впливом агресивної революційно-комуністичної пропаганди достатньо швидко змінювалися ціннісні орієнтації представників цих соціальних груп, в їх свідомості утверджувалися замість загальнолюдських («буржуазних» мовою більшовиків) так звані «класові цінності». Культивована більшовиками класова ненависть та розпалювання класової ворожнечі вже незабаром принесли свої згубні плоди. Ситуація погіршувалася тим, що з перших днів свого приходу до влади більшовики скасували практично всі законодавчі норми, скасували закон як такий, що непотрібний, замінивши його «революційною самосовістю» та «революційною доцільністю».

Керівник ВУЧК, відомий своєю жорстокістю М. Лацис, так сформулював своє бачення класової моралі в статті, опублікованій у часописі «Красный меч» (Наводимо мовою оригіналу): «Для нас нет и не может быть старых устоев морали и «гуманности», выдуманных буржуазией для угнетения и эксплуатации «нижших классов». Наша мораль новая, наша гуманность абсолютная, ибо она покоится на светлом идеале уничтожения всякого гнета и насилия. Нам все разрешено, ибо мы первые в мире подняли меч не во имя закрепощения кого-либо, а во имя раскрепощения от гнета и рабства всех. Жертвы, которых мы требуем, жертвы спасительные... Кровь? Пусть кровь, если только ею можно выкрасить в алый цвет серо-бело-черный штандарт старого разбойничьего мира. Ибо только полная

бесповоротная смерть этого мира избавит нас от возрождения старых шакалов...». «Пусть не дрогнет ее [т. е. ЧК – В. С.] рука, уничтожающая контрреволюционера!» Стаття закінчувалася здоров'ями червоному терору ВЧК: «Да здравствует красный террор! Да здравствует чрезвычайная комиссия – могильница буржуазии!» [7, с. 72-74].

Інший чекіст – С. Шварц у тому ж часописі закликав усіх чесних «комуністів» не виявляти «великодушия», «не щадить крови врагов не только в бою, но и внутри страны... Малодушные – прочь с пути!» [7, с. 74].

Ділові та професійні якості таких співробітників були невисокими. За інформацією керівництва Харківської губчека (листопад 1921 р.) на оцінку «відмінно» та «добре» працювали лише 75 її співробітників (або 8,3 %), тоді як 829 чол. (або 91,2 %) працювали на «задовільно», а робота 4 співробітників (0,5 %) взагалі оцінювалася як «незадовільна» [8, арк. 7].

Внаслідок кепського становища з кадрами місцевих надзвичайних комісій (і не лише Харківської) вже у грудні 1921 р. керівництвом ВУЧК місцевим органам було запропоновано провести ретельний перегляд особового складу та звільнити 30 % співробітників – з числа найменш здібних та непридатних з тих або інших міркувань до роботи у надзвичайних органах [20, с. 317-318].

Таким чином, розглянутий матеріал показує, що в період, що досліджується, кадровий склад чекістів Харківської губернії складався з осіб (здебільшого молодих людей), більшість з яких не були вихідцями з пролетарських верств суспільства. Це спростовує радянський пропагандистський міф про нібито пролетарську основу радянської служби безпеки в роки революції та непу.

Національний склад Харківської надзвичайки, в якому українці становили зовсім

незначну меншість, відображав цілеспрямовану політику московського центру, що мала на меті «зміцнення» місцевих органів ВУЧК за рахунок направлення в Україну чекістів – росіян. Не довіряючи місцевим кадрам, підозрюючи їх у прихованому українському націоналізмі, керівництво ВЧК розставило на ключові (і не тільки) посади свої кадри, слабо знайомі з місцевими умовами. Внаслідок цього основна маса харківських чекістів була представлена не українцями.

Загальний освітній рівень харківських чекістів був низьким. Лише третина їх мала вищу (одиниці) та (здебільшого) середню освіту. Основна маса – дві третини чекістського корпусу мали або початкову, або домашню освіту (тобто ніде не навчалися), а певна кількість співробітників ХГЧК були й зовсім неписьменними. Це заважало виконанню професійних обов'язків, робило цей орган нездатним ефективно працювати в умовах НЕПу.

За таких обставин, по-перше, було важко сподіватися на розвиток професійних навичок і здібностей працівників Харківської надзвичайки та на їхню цивілізованість, що відповідала б вимогам часу, а по-друге, розраховувати на підтримку (а тим більше на авторитет) чекістів місцевим населенням, особливо з огляду на той жак, що його представники чекістського корпусу (Саєнко, Судаков, Покко та інші) наводили на харків'ян ще з часів червоного терору. Брутальність поведінки та невмотивована жорстокість представників ЧК були наслідком, як громадянської війни та революції так і тієї класової ненависті, що втілювалася в повсякденній практиці та ідеології більшовизму. Серед проблем, що потребують подальшого вивчення слід назвати еволюцію структури місцевих (окружних) відділів ДПУ в роки НЕПу, їхній чисельний склад, зміни в особовому складі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Зинухов А. Комендант Саєнко / А. Зинухов // Провинциальная ЧК. (Сб. ст. и мат.). – Харьков, 1994.
2. Золотарьов В. ЧК – ДПУ – НКВС на Харківщині: люди та долі (1919-1941) / В. Золотарьов. – Харків, 2003

3. Золотарев В. Руководящий состав органов государственной безопасности Харьковской области в 1919-1941 годах / В. Золотарев // Эпоха. Культура. Люди (История повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920-1950-е годы) // Материалы международной науч. конф. (Харьков, сентябрь 2003 г.). Сб. док. – Х., 2004.
4. Труш С. М. Органи надзвичайної комісії на території Харківської губернії: повітові комісії на політичні бюро (1919-1922 рр.) / С. М. Труш // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. – Вип. 17. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С. 207-215.
5. Семенов В. И. Слепая верность: из истории Всеукраинской ЧК / В. И. Семенов // Провинциальная ЧК. Сб. ст. и мат. – Харьков, 1994.
6. Соломон (Исецкий) Г. Среди красных вождей / Г. Соломон. – М., 1995.
7. ВЧК-ГПУ. Документы и материалы. – М., 1995.
8. ДАХО, Ф. Р – 203. – Оп. 1. – Спр. 290.
9. ДАХО, Ф. Р – 203. – Оп. 1. – Спр. 114.
10. ДАХО, Ф. 15. – Оп. 2. – Спр. 27.
11. ДАХО, Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 1282.
12. ДАХО, Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 1284.
13. Софинов П. Г. Очерки истории ВЧК / П. Г. Софинов. – М., 1960.
14. В. И. Ленин и ВЧК. Сб. док. (1917 – 1922). – М., 1981.
15. Вронська Т., Ляковська С. Кар'єра І. Битневського в контексті історії спецслужб радянської України / Вронська Т., Ляковська С. // З архівів ВУЧК – ГПУ- НКВД – КГБ. – 2011. – №2 (37).
16. Мельгунов С. П. Красный террор в России 1918-1923 / С. П. Мельгунов. – М., 1990.
17. Зуб Э. И. Харьковская Чека. Прощание с мифами / Э. И. Зуб. – Харьков, 2012.
18. Лацис М. Я. Два года борьбы на внутреннем фронте. – М., 1920.
19. Ленін В. І. Повне зібрання творів / В. І. Ленін, Т. 41. – К., 1974.
20. Отчет о полугодовой деятельности ГПУ УССР (январь – июнь 1922 года) // З архівів ВУЧК – ГПУ- НКВД – КГБ. – 1997. – № 1/2.

В. П. Скрипчук,

*Институт подготовки юридических кадров для СБУ НУ
«Юридическая академия Украины им. Я. Мудрого», г. Харьков, Украина*

СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРТРЕТ ЧЕКИСТОВ

первой половины 1920-х годов (на материалах Харьковской ЧК – ДПУ)

В статье анализируется социальный портрет харьковских чекистов начального периода НЭПа. Изучается социальный, национальный, персональный состав, а также образовательный уровень сотрудников ХГЧК – Харьковского отдела ГПУ. Опровергается советский пропагандистский миф о пролетарской основе советской службы безопасности в годы революции и НЭПа.

Ключевые слова: ЧК, ГПУ, НЭП, социальный портрет.

V. Skripchuk,

*Juridical Personnel Training Institute for the Security Service Ukraine,
Yaroslav Mudryi national law university, Kharkov, Ukraine*

SOCIAL PORTRAIT OF THE CHEKISTS

of the first half of the 1920s (Material on the Kharkov CHEKA – GPU)

The article analyzes the social portrait of Kharkov KGB initial period of NEP. A study of the social, ethnic composition and educational level of employees HHCHK – Kharkov department of the GPU. Soviet propaganda refuted the myth of the proletarian foundation of the Soviet security service during the Revolution and NEP.

Keywords: CHEKA, GPU, NEP, social portrait.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д-р іст. наук, проф.;
Тригуб П. М., д-р іст. наук, проф.;